

ФОЛЬКЛОРНИЙ МОТИВ ЗАБОРОНИ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

У статті проаналізовано осмислення Марією Матіос фольклорного мотиву заборони-порушення як вияву міфологічного світогляду персонажів. Розглянуто специфіку використання традиційного принципу сюжетотворення казки (заборона – порушення – покара) у прозі письменниці. З'ясовано роль мотиву в обумовленні головних подій у житті персонажів та його зв'язок з міфомотивами вчинення гріха та Божої покари. Показано, що мотив заборони-порушення використовується письменницею з метою антиципації читачем майбутніх подій.

Ключові слова: фольклор, міфологічні мотиви, міфологічний світогляд, принцип сюжетотворення.

Постановка проблеми. Звернення до фольклору є характерною рисою прози Марії Матіос, письменниці, яка, за переконанням Я. Голобородька, "не тільки відкриває, визволяє, випростовує файли народної пам'яті, а й відреставровує колористику та мисленнєву зосередженість народної свідомості" [1: 67]. Одним із фольклорних мотивів, які використовує письменниця, є казковий мотив заборони-порушення, пов'язаний із такою властивістю народної свідомості як забобонність, що є виявом міфологічного світогляду.

Забобонність у сприйнятті світу, численні суворі заборони та приписи, покликані упорядкувати життя, є специфічною ознакою гуцульського світосприймання, етнорегіональна неповторність якого відтворена у прозі Марії Матіос. На художніх полотнах письменниці, що відображають панораму буковинського світу, завжди можна відшукати "важку барву отого демонічного, забобонного, заборонного і розгнужданого, що властиве будь-якому гуцулові" [2: 286]. У своїх творах "автентична гуцулка" прагне передати "натуральність отого первісного життя гірських людей, якого немає без віри, без забобону, без боязні" [2: 330].

Забобонність відображає світоглядну систему уявлень персонажів М. Матіос, у житті яких заборони відіграють визначальну роль, а їх порушення призводить до фатальних наслідків. Як зазначає Д. Дроздовський, світ художніх творів М. Матіос – це "світ акцентуєваних особистостей", які часто "чинять непослух, не дотримуються законів міфологічного, казково-ритуального світу, і тоді виникає небезпека" [3].

Мета статті – розглянути особливості функціонування фольклорного казкового мотиву заборони-порушення у прозі М. Матіос як вияву міфологічного світогляду, з'ясувати роль мотиву в обумовленні доленосних подій у житті персонажів.

Виклад основного матеріалу. У праці "Морфологія казки" В. Пропп досліджує типові функції казкових дійових осіб, які визначає як "постійні, стійкі елементи", що утворюють морфологічну основу царівних казок загалом [4: 31, 35]. Серед важливих морфологічних елементів казки дослідник виокремлює типову функцію під назвою "заборона", яка пов'язана із функцією "порушення" [4: 36]. Після порушення заборони "казка далі подає раптове (проте відомим чином підготовлене) настання біди", "привид цієї біди уже невидимо витає над щасливою родиною" [4: 37]. Таким традиційним принципом сюжетотворення казки послуговується і Марія Матіос. Проте у прозі письменниці його застосування має свої особливості.

Персонажі творів М. Матіос ("Апокаліпсис", "Юр'яна і Довгопол", "Солодка Даруся", "Мама Маріца – дружина Христофора Колумба" тощо) часто свідомо чи несвідомо порушують табу, тим самим накликаючи на себе та свою родину неминучу біду. Нехтування законами міфологічного світу, порушення заборони ніби запускає невидимий механізм руйнування спокійного, гармонійного життя персонажів, які більше ніколи не зможуть бути щасливими.

Типовим прикладом казкової схеми "заборона – порушення – покара" є історія Тимофія Сандуляка, головного персонажа новели "Апокаліпсис". Табу та його порушення у новелі пов'язані із фітоморфним образом осики – проклятого дерева, з якого починається "давня і дивна історія" "відлюдькуватої родини" Сандуляків [5: 38]. Каталізатором нещастя у житті родини стає намір Тимофія зробити з осикового гілля настил у стодолі. Тимофієва сусідка з острахом радить чоловікові не робити цього: "Не чіпай його! [...] Це дерево прокляте (...), – Естер говорила так, ніби мала стати під лезо сокири" [5: 41]. Устами Естер артикулюється заборона використовувати осику для будівництва житла: "І ще кажуть, що осику не можна брати на будівництво дому, бо від хвороб уся родина тремтітиме день і ніч, як це дерево" [5: 42]. Проте Тимофій нехтує застереженням Естер: "Сусідчину тиху, але доволі сміливу, розмову Тимофій послухати послухав, проте приступне гілля зламав (...), а з осикових чурків зробив підлогу в стодолі" [5: 42]. Крізь призму міфологічного мислення порушення Тимофієм заборони прочитується як причина подальших перипетій у житті чоловіка та його родини. Образ осики стає виразником зміни долі персонажа внаслідок порушення заборони, точкою відліку іншого Тимофієвого життя, адже "з оцієї ось самотньої сільської трепети й почався перепис Сандулякової – до того звичайної на всі боки – Долі

(курсив мій – Н. З.)" [5: 41]. Отже, у новелі "Апокаліпсис" з проклятого дерева починається своєрідний доленосний ланцюжок: непослух призводить до порушення заборони, що веде за собою вчинення гріха, а гріх передбачає неминучу Божу кару.

Схожу ситуацію спостерігаємо у романі "Солодка Даруся", де Михайло, як і Тимофій, не зважає на пораду односельчанина, тим самим порушуючи заборону, що призводить до нещастя: "Я то казав колись Михайлови – не доточуй стріху ззаду", "то не на добре", "і дивіться, Марійо, відколи доточив він стару хату, зачалася у них біда" [6: 134].

У новелі "Апокаліпсис" мотив заборони-порушення пов'язаний із міфомотивами вчинення гріха та Божої покари. Через певний час після порушення табу Тимофій зраджує дружині, вступивши з сусідкою Естер у гріховний зв'язок, плодом якого стала дівчинка на ім'я Ханна. Відтоді сенсом існування для Тимофія стає не його законний син, а зачата у гріху донька Естер, яку Сандуляки називали Анною. За гріх Тимофія та Естер покарані і винуватці, й невинні. Естер із дітьми депортують з Буковини. Жінка, прагнучи уберегти хоча б доньку Анну, віддає її Сандулякам. Згодом Тимофій втрачає дружину, котра помирає через хворобу. У чоловіка псується стосунки із сином, який назавжди покидає батьківську землю, помандрувавши на Донбас. Тимофій ледь не божеволіє через зникнення Анни, яка стала для нього центром весвіту. Невдовзі Анна вчиняє самогубство, а Тимофій від розпачу впадає в летаргічний сон.

У новелі "Юр'яна і Довгопол" головна героїня порушує заборону вішати випраний одяг "рукавами в долину й плечима до сонця" [7: 6]. Жінка зроду-віку знала, що "випране вбрання треба вішати, як і носити, по-людськи: грудьми до схід сонця, а штанинами до землі. А тут на тобі: повісила Юрчиківі штаненята й сорочечки стрімголов, щоби все в голові переверталось й ішло догори ногами" [7: 6]. У цьому забобоні, ймовірно, відображені архаїчні народні вірування в ідентифікацію людини з її одягом. Так, наприклад, сорочка здавна сприймалась як символічний заміник людини [8: 421]. Повішений стрімголов одяг віщує Юр'яні біду: "Гризоти мало бути ціла могила – рівно стільки, скільки випраного шмаття" [7: 6]. Отже, порушення заборони у даному разі відіграє роль провісника майбутніх зловісних подій.

Жінка випадково порушує табу, проте усвідомлює, що наслідки її необачності фатальні. Наступного дня на Юр'яну звалюється відразу два нещастя: вона втрачає дитину, стікаючи кров'ю, та ще й дізнається, що її чоловіка забрали невідомо куди емгебісти. Жінка трактує ці події як покарання за порушення заборони, навіть не замислюючись про будь-які інші причини або простий збіг обставин: "Вона знала, що оті стрімголов завішені Юрчиківі штаненята, певно, добре було видно Господові з неба, бо інакше за що б так тяжко він карав Юр'яну в один день?!" [7: 15]. Відтак, як і в новелі "Апокаліпсис", мотив заборони-порушення є невіддільним від міфомотивів гріха та Божої покари. Чоловікове каліцтво теж сприймається забобонною жінкою як покара за порушення заборони працювати у вихідні та свята: "У цьому безбожному колгоспі змушують сокиру тримати мало не на Великдень. А Бог усе рахує. Ото, певно, спустив на них кару" [7: 15]. У міфологічному світосприйнятті Юр'яни між порушенням заборони та приходом біди існує тісний зв'язок.

У романі "Солодка Даруся" невиконання присяги постає однією із причин трагедії Михайла та Матронки Ілашуків, гріхи яких усе своє життя спокутує їхня донька Даруся, позбавлена дару слова. У свідомості оточуючих порушення заборони стає єдиноможливим поясненням перипетій у житті подружжя Ілашуків – порушників табу.

У щасливе розмірене життя Михайла та Матронки, які, незважаючи на увесь світ, безмежно кохають один одного, несподівано вривається біда. Односельчани пояснюють таку різку зміну не інакше як недотриманням Матронкою – вінчаною жінкою – звичаю покривання голови: "Дарусина мама порушила звичай одразу по шлюбі. Вінчана жінка повинна зігнути свій волос по шлюбі. Жінка, що має чоловіка, – то не дівка, що вона розплітала косу, а Михайло, вповідали старі люде, чesав її, як дитину. Маєте вже вам гріх. А гріх – то спор із Богом. Бог мусив колись розв'язати цей спор із собою" [6: 182]. Здавна в Україні існував звичай покривання молодої, який у деяких регіонах супроводжувався обрізанням коси. Так, етнографічні дослідження весільних обрядів свідчать: "Специфічне і ширше побутування в Карпатах мала та форма покривання, коли обряд відбувався в домі молодого з поєднанням дії відсікання коси" [9: 133]. "Шлюбним" жінкам заборонено було ходити з непокритою головою, а недотримання традиції вважалось гріхом.

Порушення табу Матронкою, яка "з непокритою головою часом по селу ходила" [6: 182], також сприймається як гріх, за який Бог жорстоко її карає. Жінка потерпає від безпідставних ревностей чоловіка, а згодом закінчує життя самогубством, ставши свідком зради власної дитини, яка, не навчена брехати, виказала ворогам батькову тасмницю. Відтоді Даруся втрачає голос, а все її подальше життя стає суцільною мукою. У сприйнятті односельчан така доля нещасної сироти пояснюється "спадковістю гріха", адже "гріх іде за людиною із сьомого коліна" [6: 124], тому "одна нещасна німа Даруся, що за всіх відбуває гріхи на цьому світі" [6: 181].

Втрата Дарусею дару слова пояснюється забобою про народження німої дитини унаслідок замовчування її матер'ю вагітності: "Так мене мама-покійниця вчили", – говорить сусідка Ілашуків, – "не можна шлюбній жінці приховувати свою тяж", "...а то ж дитина буде німа" [6: 94-95]. У одній із розмов сусідок приховування Матронкою своєї вагітності подається авторкою як натяк на майбутні події. Отже, знову порушення табу виконує прогностичну функцію. Відтак прийом введення у текст порушення заборони використовується автором із метою антиципації читачем-реципієнтом майбутніх трагічних подій.

У романі "Солодка Даруся" письменниця використовує хронологічну інверсію у казковому ланцюжку заборона – непослух – порушення заборони – покара. Одним із улюблених прийомів сюжетотворення письменниці є зворотна хронологія: читач на початку твору дізнається про нещастя персонажа і лише в кінці – про причину його зламаної долі. У романі "Солодка Даруся" у традиційній схемі "заборона – порушення – покара" перший компонент займає місце останнього: персонажі спочатку порушують табу, не виконуючи обов'язкових народних приписів та настанов, за що платять своїм щастям, а то й життям, а потім устами когось із односельчан – носіїв міфологічного світогляду – артикулюється заборона на ту чи іншу дію. Причому вводяться ці другорядні персонажі у канву тексту лише для висловлення суті заборон, виконуючи етіологічну функцію.

Повість "Мама Маріца – дружина Христофора Колумба" знаходиться дещо осторонь художніх творів письменниці, що зображують гуцульський світ. "У "Мамі Маріці..." – я не гуцулка і не буковинка", – наголошує М. Матіос, адже у цій повісті "немає ознак території", "там є гетто людини-матері" [10: 330]. Проте у повісті також наявний мотив заборони та її порушення, що, як і в решті аналізованих творів, є виявом міфопоетичного світосприйняття.

Свого новонародженого сина Маріца твердо вирішує назвати іменем померлого чоловіка: "У цю мить жодна сила на світі не змогла би переконати Маріцу не називати дитину батьковим іменем" [10: 15]. Тим самим жінка нехтує давнім забобою цього краю, що "не дозволяв називати дитину іменем померлого родича", "тим паче, давати синові ім'я мертвого батька" [10: 15]. Згодом виявляється, що маленький Христофор відстає у розвитку і зовсім не говорить. Випробувавши усі можливі засоби зарадити біді, Маріца "похрестила дитину, попросивши дати хлопчикові подвійне ім'я – Христофор-Богда" [10: 17]. Однак це не допомагає. Маріца приречена усе життя безпорадно дивитись на страждання свого єдиного сина. У фіналі повісті жінка, звинувачена в інцесті зі своїм сином, вчиняє самогубство. Відтак за порушення табу Маріца жорстоко покарана.

Висновки. Отже, світосприйняття персонажів М. Матіос, як стверджує І. Набитович, "балансує на межі між ритуально-міфологічним та релігійним простором, інколи, застигаючи на їх межі, знаходячи пояснення того чи іншого явища як у першій площині, так і в другій" [11: 517]. Виконання забороненої дії сприймається як загроза життю людини, таким чином заборона покликана уберегти її від нещастя, в чому й полягає міфологічна суть заборони. У світі забобонних персонажів М. Матіос заборона, що передається від покоління до покоління, стає беззаперечною істиною. А персонажі, які порушують табу, тим самим протестуючи проти традицій і усталених поглядів на життя, неодмінно покарані.

Проте у кожному з проаналізованих творів наявні два плани пояснення горя, що спіткало колись щасливу родину: перший можна визначити як міфологічний (забобонність, порушення табу і покара за це), а другий – як історичний або об'єктивний (умотивування трагедії специфікою історичних подій чи об'єктивними причинами).

Так, наприклад, у новелі "Апокаліпсис" біді, що спіткали родини Тимофія та Естер, можна вважати наслідком подій української історії ХХ століття, втілених у лейтмотивному для прози Марії Матіос образі колісниці, що "неслася цілим світом і цими горами і не дивилася під свої колеса, переїжджаючи ними винних і невинних" [5: 58]. У новелі "Юр'яна і Довгопол" йдеться про те, що "світ перевернувся догори ногами" [7: 22], відколи в гори прийшла радянська влада, яка й була втіленням нещастя для мешканців.

Події останньої частини роману "Солодка Даруся" – "Драми найголовнішої" – змушують піддати сумніву Дарусину німоту як наслідок порушення табу. У фіналі драми чітко простежується причинно-наслідковий зв'язок між суїцидом Матронки та втратою Дарусею голосу: "...не могли зняти Матронку з бантини, аж поки Дідушенко не сказав відрізати їй косу (...). Відтоді Даруся втратила голос" [6: 180]. У сюжетній канві "Драми найголовнішої" виявляється, що саме історичні обставини та "людські язики", а не забобони, прирekli Дарусю на довічне німування. Ця думка артикулюється наступним чином: "То не прокляття. То час такий був" [6: 181]. Об'єктивною причиною недуги Христофора з повісті "Мама Маріца" є те, що "оті страшні металеві щипці, якими такі людяні акушерки поспішливо витягували Христофорчика на світ Божий із Маріциної утроби, зробили з її дитиною страшну справу" [10: 15-16].

Автор залишає за читачем вибір: вірити у містичний причинно-наслідковий зв'язок між неприпустимими діями персонажів та їхньою долею чи шукати причини в історичній дійсності та об'єктивній реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Голобородько Я. Буковинська орнаментика Марії Матіос / Ярослав Голобородько // Вісник Національної академії наук України. – Київ, 2008. – № 3. – С. 66–73.
2. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів : ЛА "Піраміда", 2011. – 368 с.
3. Дроздовський Д. Мольфарка української прози [Електронний ресурс] / Дмитро Дроздовський. – Режим доступу : <http://artvertep.com/print?cont=7840>.
4. Пропп В. Я. Морфология сказки / Владимир Пропп // Вопросы поэтики. – Выпуск XII. – Ленинград : "Academia", 1928. – 152 с.
5. Матіос М. Апокаліпсис / Марія Матіос // Нація. – [4-е вид., доп.]. – Львів : ЛА "Піраміда", 2007. – С. 36–67.
6. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – [7-е вид.]. – Львів : ЛА "Піраміда", 2005. – 176 с.
7. Матіос М. Юр'яна і Довгопол / Марія Матіос // Нація. – [4-е вид., доп.]. – Львів : ЛА "Піраміда", 2007. – С. 6–35.

8. Сто найвідоміших образів української міфології / [Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О. та ін. ; за ред. О. Таланчук]. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
9. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні : Історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1988. – 192 с.
10. Матиос М. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Марія Матиос. – Львів : ЛА "Піраміда", 2008. – 64+48 с.
11. Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : [монографія] / Ігор Набитович. – Дрогобич – Люблін : Посвіт, 2008. – 600 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Goloborod'ko Ya. Bukovyns'ka ornamentyka Mariyi Matios [Bukovina Ornaments by Mariya Matios] / Yaroslav Goloborod'ko // *Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrainy* [Journal of the National Academy of Sciences in Ukraine]. – Kyiv, 2008. – № 3. – S. 66–73.
2. Matios M. Vyrvani storinky z avtobiografiyi [Torn Pages from the Autobiography] / Mariya Matios. – L'viv : LA "Piramida", 2011. – 368 s.
3. Drozdovs'kyi D. Mol'farka ukrayins'koyi prozy [The Enchantress of the Ukrainian Prose] [Elektronnyy resurs] / Dmytro Drozdovs'kyi. – Rezhym dostupu : <http://artvertep.com/print?cont=7840>.
4. Propp V. Ya. Morfologiya skazki [Morphology of Fairy-Tale] / Vladimir Propp // *Voprosy poetiki* [Questions of Poetics]. – Vypusk XII. – Leningrad : "Akademiya", 1928. – 152 s.
5. Matios M. Apokalypsys [Apocalypse] / Maria Matios // *Natsiya* [Nation]. – [4-e vyd., dop.]. – L'viv : LA "Piramida", 2007. – S. 36–67.
6. Matios M. Solodka Darusya [Sweet Darusya] / Maria Matios. – [7-e vyd.]. – L'viv : LA "Piramida", 2005. – 176 s.
7. Matios M. Yuryana i Dovgopol [Yuryana and Dovgopol] / Maria Matios // *Natsia* [Nation]. – [4-e vyd., dop.]. – L'viv : LA "Piramida", 2007. – S. 6–35.
8. Sto nayvidomishykh obraziv ukrayins'koyi mifologiyi [100 the Most Famous Imageries of Ukrainian Mythology] / [Zavads'ka V., Muzychenko Ya., Talanchuk O. ta in. ; za red O. Talanchuk]. – K. : Orfey, 2002. – 448 s.
9. Borysenko V. Vesil'ni zvychai ta obriady na Ukraini : Istoryko-etnografichne doslidzhennia [Wedding Customs and Ceremonies in Ukraine : the Historical-Ethnographic Research] / V. Borysenko. – K. : Naukova dumka, 1988. – 192 s.
10. Matios M. Mama Maritsa – druzhyna Khrystofora Kolumba [Mother Maritsa – the Christopher Columbus' s Wife] / Maria Matios. – L'viv : LA "Piramida", 2008. – 64+48 s.
11. Nabytovych I. Universum *sacrum*'u v khudozhnii prozi (vid Modernizmu do Postmodernizmu) [Universum *sacrum* in the Artistic Prose (from Modernism to Postmodernism)] : [monografiya] / Igor Nabytovych. – Drogobych – Liublin : Posvit, 2008. – 600 s.

Матеріал надійшов до редакції 23.06. 2014 р.

Zavadskaya N. V. Фольклорный мотив запрета в прозе Марии Матиос.

В статье анализируется осмысление Марией Матиос традиционного мотива запрета-нарушения как проявления мифологического мировоззрения персонажей ее прозы. Рассмотрена специфика использования традиционного принципа сюжетотворения сказки (запрет – нарушение – наказание) в прозе писательницы. Выяснена роль мотива в обусловливании главных событий в жизни персонажей и его связь с мифомотивами совершения греха и Божьего наказания. Показано, что мотив запрета-нарушения используется писательницей с целью антиципации читателем будущих событий.

Ключевые слова: фольклор, мифологические мотивы мифологическое мировоззрение, принцип сюжетотворения.

Zavadska N. V. The Folklore Motive of Prohibition in the Prose by Mariya Matios.

Using the folklore themes and motives is the typical feature of prose by the modern Ukrainian writer Maria Matios. Many researchers of her creative work investigated this peculiarity of the author's style. But the folklore motive of prohibition in the prose by M. Matios was not the subject of the separate research. This article analyzes the comprehension by Maria Matios of folklore motive "prohibition-infringement" as the display of mythological world-view of characters. Such scientific method of the literary criticism as the mythological criticism has been used in this research. Peculiarity of using the traditional principle of fairy-tale plotcreating (prohibition – infringement – punishment) in the prose by the author is considered. The motive role in stipulating the main events in the characters' life and its connection with mythological motives of sin acting and God's chastising are found. It is shown that motive "prohibition- infringement" is used by the writer with the aim of anticipation of future events by a reader. In each analyzed works there are two planes of explaining the misfortune in the characters' life: mythological (superstitions, breaking of taboo and punishment because of it) and historic or objective (tragedy is determined by specific historical events or objective reasons). M. Matios leaves the choice for readers: to believe in the mystical connection between the character's actions and their fate or to find reasons in the historic reality and objective one.

Key words: folklore, mythological motives, mythological world-view, principle of plotcreating.